

Vyhlídky kompromisního modelu řešení české politické situace ve světle výsledků povolebního výzkumu*

PAVEL MACHONIN**

LUMÍR GATNAR**

Sociologický ústav AV ČR, Praha

The Prospects of the Compromise Political Model: The Results of a Post-Electoral Survey in the Czech Republic

Abstract: An analysis of the 1998 Czech parliamentary elections results can contribute to a partial verification of two different approaches to the post-communist changes: the first presupposing the only, a priori given conservative-neo-liberal solution, and the second laying stress on gradual historical change and counting with the possibility of the application of more alternatives and variants of future developments, including those more deliberate ones. On the basis of the categorial regression the voting behaviour of stable voters, new voters and those who changed their votes as compared with 1996 was analysed. This method revealed that the dynamic groups of adult population voted to a large extent according to their social experience from the last two years, and, derived from it, scepticism towards the general ideological schemes of classical liberalism, while traditional voters maintained their adopted ideological approaches and behaved in principle according to their formal class positions.

In spite of the unusual activity and vacillation on the political scene between November 1997 and June 1998, the influence of the new social experience from the second, less successful, phase of transformation asserted itself. Thus the political changes in the Czech Republic in the second half of the 1990s testify in favour of the historical and gradualist concept of the post-communist transformation.

Sociologický časopis, 1999, Vol. 35 (No. 3: 293-310)

1. Volební výsledky a sociologické poznání

Výsledky demokratických parlamentních voleb jsou jedním z behaviorálních jevů, které se mohou stát podnětem pro verifikaci či falzifikaci správnosti určitého okruhu sociologických poznatků, vztahujících se k probíhajícím společenským procesům, v našem pří-

*) Autoři děkují za cenné metodologické podněty J. Řehákovi a za neméně cenné připomínky k textu M. Tučkoví, M. Illnerovi, L. Broklovi a B. Řehákové, jakož i čtyřem anonymním recenzentům.

Povolební výzkum byl jednou z přípravných součástí výzkumu dekády transformace v české a slovenské společnosti, podporovaného grantem GA ČR č. 403/98/0170.

Vzhledem k poměrně dlouhé době, která – nikoli vinou autorů – uplynula od zpracování první verze tohoto článku, by bylo možné mnohé k jeho textu doplnit. Nic z toho však by nezměnilo zásadní pojetí interpretace dat z povolebního výzkumu. Proto dáváme přednost publikaci textu s pouze dílčími úpravami, jimiž jsme vyšli vstříc některým zlepšovacím námětům recenzentů.

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Doc. PhDr. Pavel Machonin, DrSc., resp. RNDr. Lumír Gatnar, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, fax (02) 2222 0143, e-mail transfor@soc.cas.cz, resp. gatnar@soc.cas.cz

padě k postkomunistické společenské transformaci. Jsou-li výsledky voleb analyzovány v historických souvislostech a v komplexní sociokulturní podmíněnosti, a to jak kvantitativně, tak kvalitativně, dává to možnost posoudit oprávněnost těch či oněch analýz a prognóz (vztahujících se k proměnám sociálních struktur, sociálně hodnotových orientací, postojů k různým společenským jevům, politických orientací a preferencí), jež byly formulovány a publikovány již před konáním voleb. Skrze toto prizma lze pak do jisté míry ověřit i obecně teoretické a metodologické předpoklady, z nichž ony analýzy a prognózy vycházely. Seriózní sociologické rozborů volebních výsledků navazující na předcházející poznatky pak mají šanci, byť v omezené míře, osvětlit i povolební situace, a to i ty ne zcela obvyklé, a říci i něco podstatného k vyhlídkám těch či oněch sociálně politických strategií a tím dát podnět k novým sociologickým zkoumáním a zobecněním.

Je ještě v živé paměti české sociologické obce, jak se v roce 1992 poměrně přesně realizovala relativně jednotná představa většiny českých sociologů z počátku devadesátých let o převládnutí liberálně demokratické strategie a jistého obratu ve smýšlení obyvatelstva „doprava“ ve srovnání se stavem, jaký byl zaznamenán výzkumy veřejného mínění ještě koncem roku 1989. (Již tenkrát se ovšem projevil dílčí odlišnosti v charakteristice povahy a politických důsledků probíhající sociální diferenciace.) Z běžné odborné produkce i popularizačních aktivit sociologie je rovněž známo, že v letech 1992-1996 byly publikovány studie a popularizační články vzájemně se lišící ve svých závěrech i předpovědích sociálně politického vývoje české společnosti. Autoři statí patří k té skupině sociologů, kterou nijak zvlášť nepřekvapily výsledky voleb do Poslanecké sněmovny v roce 1996, protože na základě předchozích teoretických úvah i empirických výzkumů, jak z roku 1992, tak zejména z roku 1995, předvídali prohloubení sociální diferenciace a politické rozštěpení společnosti do dvou zhruba stejně početných seskupení, a tím i možnost vzniku „patové“ politické situace. Již v roce 1993 byla v kontextu analýzy předpokladů vstupu České republiky do Evropské unie formulována a v roce 1994 publikována myšlenka, že zužující se sociálně ekonomické limity vykonávají na politické subjekty tlak vedoucí ke kompromisním řešením a že vzhledem k očekávanému vstupu České republiky do Evropské unie může dojít i k nečekaným kombinacím demokratických pravicových, středových a levostředových strategií [srv. Machonin 1994: 84-86].

Volby z roku 1996 jen potvrdily, že ani změna naší společnosti – přes nepochybnou obratnost, kterou nová mocenská elita v počátcích moderního českého státu osvědčila – není jakýmsi výjimečným, převážně shora utvářeným procesem přechodu k normativně nebo teleologicky zkonstruované představě budoucího uspořádání, zásadně se lišícím od analogických přeměn v sousedních zemích, ani od jiných historických procesů postupných přeměn, nazývaných obvykle transformacemi. (K počátkům historicko-graduálního přístupu k postkomunistické transformaci, který byl založen na kritice normativně teleologické transitologie [srv. Stark 1992; Offe 1991, 1992; Machonin 1992]. Je samozřejmé, že „transformační“ přístup nevylučuje ani význam elit a subjektivní akce vůbec, ani realizaci prvků normativně teleologických, popř. prvků vyvozených z analogie s jinými zeměmi, v procesech přeměn. Jde jen o to, aby tyto momenty nebyly, v rozporu s realitou, považovány za předem danou jedinou, popř. zcela převládající podstatnou jejich charakteristiku.)

Poměrně brzo po znovuvytvoření koaliční vlády v roce 1996 se dostavily části sociologů i ekonomů předvídané stále výraznější ekonomické a sociální potíže, které ukázaly, že nejzávažnější problémy přerodu společnosti byly v první, úspěšné etapě transformace pouze odloženy a že splacení největší části sociálních nákladů tohoto proce-

su je na pořadu dne. (Za přelomový rok mezi první a druhou, méně úspěšnou etapou transformace považujeme rok 1995, kdy jsme ve výzkumu aktérů transformace a modernizace, který rozhodně nebyl běžným výzkumem veřejného mínění a umožnil proto i důkladnější sociální identifikace potenciálních aktérů pravděpodobných sociálně politických posunů, poprvé zjistili zhruba vyrovnaný podíl osob, jež deklarovaly, že se jim daří lépe než v roce 1989, a těch, komu se dařilo lépe v létě 1995 [viz Machonin, Tuček a Gatnar 1995].) Agentury výzkumu veřejného mínění rovněž splnily svou povinnost. Některé z nich upozornily již před volbami v roce 1996 na postupné změny volebních preferencí ve prospěch levého středu a v roce 1997 pak na stále zřetelnější signály pokračujícího obratu jisté části obyvatelstva směrem k sociálně reformistickému pojetí postkomunistických přeměn. (Mimochodem postoje českého obyvatelstva, zjišťované s větší či menší spolehlivostí výzkumy veřejného mínění, svědčí o vysoké míře jeho realističnosti a střídlivosti při posuzování proměn společenských situací z hlediska vlastních zkušeností jednotlivců a domácností.) Předmětem sporu se stalo, zda tehdejší tzv. 'obraty doleva' v Polsku a Maďarsku mohou, či, vzhledem k výjimečně příznivým českým podmínkám, nemohou mít určitou analogii i v české společnosti, zda lze či nelze v českých podmínkách počítat s pravděpodobností 'ne očekávaného' obratu v hlasování [srv. Matějíř 1996: 74]. Na probíhající sociálně ekonomické procesy postupně reagovala i část liberálně orientovaných sociologů (průkopnickou úlohu přitom sehrála empiricky seriózně podložená práce [Večerník 1996]), a ovšem také ekonomů a politologů, kritikou dílčích prohřešků neokonzervativní pravice a – z vědeckého hlediska záslužným – rozvíjením modernějších liberálních orientací. Paralelně s tím spíše historicky graduálně orientovaný názorový proud, posílen nonkonformními vystoupeními ekonomů různých škol, zejména ekonomie institucionální a etické (přehledně shrnutí přínosu tohoto proudu u nás viz [Mlčoch 1997]), upozorňoval stále důrazněji na narůstající modernizační manko české transformace, na rostoucí prvky hluboké sociální diferenciace, pokračoval v kritice relativního poklesu sociálního postavení vyšších i nižších odborných zaměstnanců závislých na státním rozpočtu, a proto i na rozhodnutích tehdejší vlády a předvídal další posilování demokratické levice a vyrovnávání jejich šancí se šancemi neokonzervativní pravice. Současně konstatoval ještě důrazněji než v první polovině devadesátých let zužující se ekonomické limity pro vznik výrazně odlišných sociálně politických strategií a ještě konkrétněji upozorňoval na možnost nových, nečekaných kombinací strategií na první pohled velmi odlišných, tedy na možný vznik modelu kompromisního řešení 'patové' situace [srv. Machonin 1996, Machonin, Šťastnová et al. 1996].

Hektické politické dění v období listopad 1997–červen 1998 přineslo jisté strukturální změny v systému politických stran a řadu rychle se měnících přesunů v politických preferencích. Výsledky parlamentních voleb byly proto očekávány s napětím i sociology zabývajícími se společenskou transformací jako jeden z jevů, který by mohl přispět k ověření těch či oněch vývojových hypotéz.

2. Empirická báze

Jako empirický podklad pro zkoumání této problematiky jsme kromě výsledků voleb do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky z 19. a 20. června 1998 a jejich porovnání s výsledky voleb do téže instituce v roce 1996 použili data shromážděná Institutem pro výzkum veřejného mínění ČSÚ. Nejdůležitější z nich je společný povolební výzkum IVVM a Sociologického ústavu AV ČR – týmu sociální transformace, uskutečněný ve dnech 1.-8. července 1998 na souboru 2 035 oprávněných voličů. Ve výzkumu

byly na základě dohody obou institucí zavedeny některé objektivní i subjektivní identifikace, jež nebývají ve výzkumech veřejného mínění běžně uplatňovány. To přiblížilo předmětný výzkum standardnímu sociologickému šetření. Poměrně početný soubor dotazovaných byl vytvořen kvótním výběrem, což zaručuje jeho reprezentativitu podle pohlaví, věku, vzdělání, kraje a velikosti obce, nikoli však plnou reprezentativitu podle ostatních znaků. Tato okolnost sice snižuje přesnost získané informace, neohrožuje však při dostatečném rozsahu výběrového souboru přibližnou správnost obrazu struktury zjišťovaných vlastností ve skupinách voličů jednotlivých parlamentních stran, zvláště pak početných elektorátů ČSSD a ODS, popř. i v souboru nevoličů. Umožňuje to i realizaci složitějších multivariačních analýz, pokud jejich výsledky budeme považovat za to, čím ostatně jsou ve všech typech sociologických výzkumů, totiž za pouze přibližnou kvantifikaci pravděpodobnostně určených, a proto i pravděpodobnostně se projevujících struktur a procesů.

3. Výzkumný problém

Volby připravovala a jejich průběh svou politikou do jisté míry ovlivňovala prozatímní vláda, nesložená podle výsledků voleb z roku 1996, a to jako volby mimořádné. Už tento jejich charakter naznačoval, že výsledky voleb mohou být ovlivněny i řadou neobvyklých faktorů: pokusy o překotnou restrukturalizaci politické scény, horečnými aktivitami nově utvářených a protiaktivitami tradičních politických subjektů, dlouhodobě založenými a uměle prodlužovanými, jakož i zcela novými aférami všeho druhu a intenzivními mediálními kampaněmi. Výsledky výzkumů veřejného mínění v průběhu volební kampaně ukázovaly náhlé a značné přesuny mezi tradičními, revitalizovanými i nově vytvořenými politickými subjekty. Z povolebního výzkumu IVVM a Sociologického ústavu plyne, že plných 44 % voličů se rozhodlo pro stranu, již odevzdali svůj hlas, až v období několika posledních týdnů před volbami, většina z nich, celých 37 % ze všech voličů, pár dnů nebo těsně před vlastním volebním aktem.

Vzniká tedy zcela legitimní otázka, zda konečné výsledky voleb byly ovlivněny hlubšími činiteli, dlouhodobě působícími jako součást určité vývojové trajektorie, nebo spíše zcela nedávno se vynořivšími činiteli dočasného a nahodilého charakteru, zda se daly očekávat, nebo zda byly opět „překvapující“, jak byly některými sociology i politology hodnoceny výsledky voleb v roce 1996.

V průběhu sběru dat povolebního výzkumu se objevily zprávy o chystané dohodě o *modu vivendi* mezi oběma největšími politickými stranami jakožto jedné z možných forem uplatnění kompromisního modelu řešení nové fáze patové situace, jež byla brzy nato uzavřena a je v současnosti skutečně uplatňována. To autory inspirovalo k tomu, aby si dodatečně položili ještě jednu dílčí otázku. Byla i tato událost pouze nahodilou politicko-mocenskou improvizací, na kterou ji někteří odborníci redukuji, nebo odpovídala aspoň v některých aspektech dlouhodobějším trendům, popř. charakteristikám a postojům obyvatelstva zjištěným v povolebním výzkumu?

Vzhledem k tomu, že jde pouze o určitý časový úsek dlouhodobého historického procesu, může ovšem jít v nejlepším případě o dílčí verifikaci či falzifikaci obecné hypotézy o charakteru vývoje pro dané období, popř. o existenci dlouhodobějších faktorů, které našly výraz v jednom z možných kompromisních řešení patové politické situace. „Obraty doprava“, jež následovaly po předchozích posunech doleva v Polsku a Maďarsku, prokazují, že i za sebou následující protisměrné výměny mocenských elit různých orientací v podmínkách pluralitní demokracie se mohou stát zcela normálními dílčími posuny

probíhajícími na pozadí společenské transformace jako historického procesu postupných přeměn. Nemusí tomu tak však být za všech okolností, přičemž jednak mezinárodní podmínky, jednak narůstající ekonomické obtíže mohou skrývat do budoucna ještě nejedno překvapení. Pokud by takováto situace nastala, otevřelo by se znovu pole pro aplikaci transitologických přístupů.

Výsledky voleb 1998 a 1996 se na ose levice-střed-pravice dají vyjádřit z hlediska sociologa čtyřmi trojicemi procentních údajů:

Tabulka 1. Přehled výsledků voleb do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR na stupnici levice/střed/pravice

		levice	střed	pravice
% hlasů pro všechny strany	1996	41,39	11,77	46,84
	1998	46,40	11,91	41,69
% hlasů pro strany zastoupené v Poslanecké sněmovně	1996	41,40	9,09	49,51
	1998	48,87	10,15	40,98

Pramen: Statistická ročenka ČR 96: 686 a 98: 721.

V obou variantách sčítání volební opory se považují komunisté za součást levice a republikáni i radikální pravicové skupinky za součást pravice. Lidovci, usilující jedním dechem o koalici s demokratickou levicí a částí pravice a především ve veřejném mínění přijímání jako středoví, jsou považováni za základní stranu politického středu. Co do celkového výsledku se obě varianty příliš neliší. Vynechání opory stran, které se nedostaly do Poslanecké sněmovny, rozsah posunu mezi volbami 1996 a 1998 samozřejmě zdůrazňují, jako to ostatně podle vůle zákonodárců pětiprocentní klauzule má činit.

V obou variantách se kvantitativní voličská opora v roce 1998 proti roku 1996 změnila značným přírůstkem hlasů pro ČSSD a nevelkým relativním přírůstkem pro komunisty ve prospěch levice. Rovněž strany politického středu poněkud zvýšily svůj volební úspěch. Na pravici se objevil nový subjekt, Unie svobody. Tato strana objektivně, a v jistých ohledech i subjektivně, v očích voličů nahradila ODA z doby několika jejich razantních nástupů v minulosti, např. v době rozdělování federace, současně však přišla s některými novými, modernějšími prvky. Strana radikální nacionalistické pravice – republikáni – ztratila polovinu svého vlivu na voliče a nedostala se do parlamentu. Konečný součet hlasů pro pravicové strany, které získaly zastoupení v parlamentu, tak poklesl ze 49,51 % na 40,98 %. Nemělo by ujít pozornosti, že původně neokonzervativní a výrazně pravicová hlavní občanská strana – ODS – změnila po volbách do značné míry své politické chování a v rozporu se svou vlastní předvolební ‚mobilizační‘ rétorikou umožnila sociální demokracii utvoření menšinové vlády. Tento akt znamená, ať už události, pod jejichž tlakem se odehrál, měly jakoukoli povahu, že největší pravicová strana v zájmu společenské stabilizace *de facto* uznala legitimitu levicové demokratické politiky jako součásti reálného chodu české transformace. Tím se v politickém spektru objektivně, měřeno evropskými standardy, posunula k umírněné pravici. (V červnových volbách, dříve než uskutečnila podpisem dohody s ČSSD svůj strategicko-taktický obrat, však byla voliči vnímána stále ještě jako pravicovější než US.) Analogický posun ke středové politice ‚zleva‘ projevila však již i ČSSD v roce 1996 svou tolerancí vůči tehdejší menšinové vládě pravého středu a podpisem dohody s ODS jej v roce 1998 znovu stvrdila. V předchozí fázi jednání o vytvoření nové vlády dala přitom najevo, že je ochotna uvažovat i o jiných formách kompromisu s politickými proudy středu, pravého středu a pravice.

Vcelku vzato tedy po volbách došlo k jistému vzestupu sociálního i mocenského vlivu strany levého středu a k mírnému obratu ke středu a doleva, s nímž střizliví analytici počítali již dříve, nejpozději v souvislosti s oběma ekonomickými balíčky Klausovy vlády. Současně – a v tom je skutečně významný prvek českého specifika mezi středoevropskými postkomunistickými společnostmi – došlo k výraznému zmírnění napětí a k vyhlášení jisté míry demokratické tolerance mezi největší levicově středovou a pravicovou stranou, založenému na vzájemném uznání legitimacy neoliberální a sociálně reformní strategie, byť stále chápaných jako vzájemně se vylučující. Odehrál se tak první krok posunu k tomu, čemu teoretikové elit říkají ‚konsenzuálně sjednocená politická elita‘, tj. elita začasté názorově protikladná, avšak vzájemným souhlasem připravená ke střídání u moci na základě demokratických pravidel [Higley et al. 1998: 3-6, 8-14]. Vznik takového typu elity po předchozí vládě totalitárních elit ‚ideokratických‘, na sklonku totalitarismu elit ‚rozdělených‘ a posttotalitárních elit ‚fragmentárních‘ je považován za jeden ze stěžejních předpokladů fungování demokratického politického systému.

Z uvedených hledisek se zdá, že radikální politické aktivity, tedy ony proslavené ‚politické a mediální hry‘, jež někteří politici i společenskovědní pracovníci mají v oblíbenosti, v období od podzimu 1997 do počátku léta 1998 prozatím neměly hlubší a trvalejší vliv na sociálně politické vztahy a jejich vývoj. Výsledky voleb potvrdily pro toto období spíše platnost gradualistických hypotéz, neboť víceméně spolehlivě navázaly na dlouhodobé trendy vývoje politických preferencí do října 1997. Bezprostřední povolební vývoj pak prokázal, že dílčí předpoklad, formulovaný na bázi historicko-gradualistického přístupu, tj. eventualita kompromisního řešení české situace vznikem jisté nečekané kombinace levicově, středově i pravicově liberálně demokratických strategií se v určité podobě realizoval.

Další empirický materiál, s nímž zde operujeme, by měl potvrdit či vyvrátit takovouto představu hlubším rozbořením faktorů, jež volební výsledky ovlivnily.

4. Faktory, které ovlivnily diferenciaci volební podpory parlamentními stranám

Ke zjištění struktury faktorů ovlivňujících volební chování se často užívají statistické modely aplikované na dichotomickou závisle proměnnou. V daném případě se obvykle užívá rozdělení souboru zkoumané populace na voliče hlasující pro levice, či pravici. Určení věcného obsahu a operacionalizace takového dichotomie naráží však na značné obtíže. Platí to zejména v zemích s krátkou tradicí teprve nedávno obnovených pravidelných demokratických voleb a procházejících vývojem negujícím rovněž teprve nedávno překonaný ‚levicový‘, tj. komunistický sociálně politický systém, jakou je bezpochyby i Česká republika. Stačí jen připomenout, že téměř polovina voličů sociální demokracie u nás se hlásila v roce 1998 ke středu, 30 % k levému středu a pouhých 7 % k levici, čímž se tento elektorát výrazně liší od jasně levicového voličstva komunistického. Obdobné problémy jsou s ‚pravicovostí‘ spíše středové KDU-ČSL. O problémech se stupněm pravicovosti ODS a US jsme se již zmínili. O tom, že tyto distinkce ze strany respondentů mají své objektivně existující zdůvodnění v reálném charakteru uvedených stran, svědčí i podrobnější domácí sociálně politické analýzy [Machonin, Šťastnová et al. 1996]. Redukce závisle proměnné na dichotomické členění přináší tedy značnou ztrátu informace, zejména pokud jde o stále narůstající úlohu středových voličů a jejich složitě odstíněných stanovisek.

Rozhodli jsme se proto zjistit faktory, ovlivňující volební rozhodování na celé ordinální pětistupňové škále ‚levice—levý střed—střed—pravý střed—pravice‘ vyjádřené

tímto pořadím dnešních parlamentních stran: KSČM—ČSSD—KDU—ČSL—US—ODS. Tomuto sledu odpovídá mj. i průměrná obecná politická orientace voličů na levo-pravé škále, zjištěná v předmětném výzkumu. Jako jeden z nástrojů připadajících v úvahu pro řešení tohoto typu úloh se za daného softwarového vybavení jako nejvýhodnější jevila SPSS procedura kategoriální regrese (CATREG) [SPSS... 1998]. Ta jednak přináší přehledné výsledky ve formě jediné regresní rovnice, jednak umožňuje optimální nastavení vzdáleností mezi jednotlivými kategoriemi z hlediska maximálně možného vyčerpání variance. Nakonec pak dává možnost ověření správnosti ordinalizace původně nominálních proměnných typu ‚sociální postavení‘.

Jak prokázaly několikeré vstupní regresní analýzy, které zahrnovaly různé v úvahu připadající determinanty volebního chování, nejsilnějším faktorem, který působil na voliče při jejich rozhodování mezi parlamentními stranami, byla jejich osobní životní tradice, reprezentovaná v daném případě jejich shodnou volbou politické strany v roce 1996 a 1998. Zhruba dvě třetiny voličů, kteří se zúčastnili obou posledních voleb, zůstaly věrný svému prvnímu rozhodnutí. Nejvěrnější byli ‚starovoliči‘ KSČM a ČSSD, s malým odstupem za nimi příznivci KDU—ČSL. ODS ztratila přes 40 % svého elektorátu. US jako nová strana si vytvořila elektorát do velké míry z bývalých voličů jiných stran. Z věrných voličů ČSSD a KDU—ČSL se pouze jedna pětina definitivně rozhodovala až v květnu 1998 nebo později; u komunistů tak učinila pouze jedna desetina, u ODS celá jedna třetina. Hlavním zdrojem rychlého střídání preferencí v období těsně před volbami byli tedy bývalí voliči ODS, noví voliči US (více než čtyři pětiny z nich se rozhodovaly v květnu a později) a noví voliči, které získala ČSSD, ODS a KDU—ČSL. Kromě těch, kdo volili poprvé, šlo především o voliče ODA a přechodné sympatizanty US, kteří se rozhodli pro ODS, jakož i voliče jiných stran a přechodné sympatizanty DŽJ, kteří hlasovali pro ČSSD.

Ke zjištění hlouběji zakořeněných faktorů, které ovlivnily ve svém celku značně rozdílné výsledky voleb, než je tradice opakované volby, bylo nutno determinaci rozhodování v roce 1998 hlasováním v roce 1996 z konečné analýzy vyloučit, a tím od ní abstrahovat, jakkoli se tím mírně snížilo celkové vyčerpání variance. Mezi skutečně významnými nezávisle proměnnými, které bylo nutno vzít v úvahu, zbyly objektivní charakteristiky věku, vzdělání, sociálního postavení a životní úrovně. (Dvě poslední proměnné byly zjišťovány sebezatažením, vše ovšem nasvědčuje tomu, že se jejich distribuce relativně značně přiblížila skutečným poměrům.) Dále bylo vzato v úvahu celkové hodnocení polistopadové transformace, zkušenostně silně ovlivněné hodnocení vývoje za poslední dva roky a obecnější sociálně hodnotové orientace. Ze 14 takto vybraných v úvahu připadajících nezávisle proměnných bylo vyloučeno 5 pro přílišnou zkorelovanost s jinými nezávisle proměnnými, a tím umělé zdvojení vlivu téhož faktoru. To se týkalo i proměnné ‚vzdělání‘, silně zkorelované se sociálním postavením, jejíž vliv na volební výsledky byl však podstatně nižší než vliv této druhé, obecněji významné proměnné. Devíti takto vybraných nejvýznamnějších proměnných bylo využito jako reprezentantů předpokládaných faktorů, které ovlivnily volbu parlamentních stran ve zvolené škále.

K ověření vhodnosti tohoto modelu byla uplatněna již zmíněná varianta regresní analýzy CATREG. Vybrané proměnné byly buď kardinální (věk), nebo ordinální, popř. byly dodatečně smysluplně ordinalizovány. Výše popsané výhody programu CATREG se potvrdily výrazným zvýšením hodnoty adj. R^2 ve srovnání s předběžně vypočtenými lineárními regresemi. Regresní analýzu bylo rozhodnuto provést na podsouboru voličů

stran, které v roce 1998 vstoupily do Poslanecké sněmovny. Ten ve výběrovém souboru zahrnuje 78,3 % účastníků voleb. Důvodem byla značná roztržičnost ostatních hlasů, obtížnost ordinalizace hlasování pro všechny strany a v neposlední řadě klíčový význam dostatečně koncentrovaného hlasování pro utváření reálně fungujícího parlamentu, a tím i celého politického systému. Výše uvedená tabulka 1 dokládá, že tím základní vyznění volebních výsledků nebylo zkresleno.

V následujících regresních analýzách je, jak již bylo vysvětleno, závisle proměnnou volba politických stran zastoupených nyní v parlamentu, seřazených na škále 'levice-střed-pravice'. Pokud není jinak uvedeno, standardní chyby u jednotlivých nezávisle proměnných nepřekračují hodnotu 0,03. Nezávisle proměnné jsou v každé tabulce seřazeny podle normovaného regresního koeficientu β , který kvantifikuje intenzitu vlivu dané nezávisle proměnné na proměnnou závislou. Uvádějí se rovněž (ve sloupci 'Zero-order') hodnoty vstupních korelací transformovaných nezávisle proměnných s transformovanou závisle proměnnou a ve sloupci 'Partial' parciální korelace se závislou proměnnou pro tu kterou nezávisle proměnnou.

V tabulce 1 i v dalších obdobných tabulkách koeficienty β a korelace nabývají kladných hodnot, pokud nezávisle proměnné jsou členěny tak, aby diferencovaly v tomtéž směru jako levo-středově-pravá škála, a hodnot záporných, pokud je tomu naopak.

Dosažená míra vysvětlení či predikability volebního chování v celém souboru voličů stran, které se dostaly do Poslanecké sněmovny, na úrovni 51 % vyčerpané variance je na první pohled poměrně vysoká, uvážíme-li omezený rozsah proměnných ve stručném dotazníku (viz tabulku 2). Přesto ji nelze považovat za plně uspokojivou a vyvolává podezření, že vypočtená struktura faktorů je pouze jakýmsi průměrem několika dílčích struktur typických pro poněkud homogennější podsoubory.

Tabulka 2. Výsledky regresní analýzy CATREG na podsouboru voličů parlamentních stran (N = 1302) – adj. $R^2 = 0,514$

Proměnná	β	Zero-order	Partial
Rychlost vs. uvážlivost privatizace	-0,216	-0,500	-0,261
Vliv státu vs. trhu na ekonomiku	0,189	0,472	0,234
Vzestup vs. pokles svobody v transformaci	-0,178	-0,479	-0,216
Sociální spravedlnost transformace	-0,167	-0,516	-0,190
Vzestup vs. pokles životní úrovně 96-98	-0,103	-0,416	-0,123
Věk	-0,093	-0,241	-0,127
Životní úroveň – sebezařazení	-0,089	-0,414	-0,107
Sociální postavení – sebezařazení	0,081	0,311	0,106
Fungování hospodářství 96-98	-0,065	-0,336	-0,058

Regresní analýzy byly proto provedeny ještě na třech podsouborech: stálých, tj. 'věrných' voličů týchž stran (48,8 % z těch, kdo hlasovali pro parlamentní strany), prvovoličů parlamentních stran (13,2 %) a voličů týchž stran, kteří hlasovali v roce 1998 pro jinou stranu, než v roce 1996 (38 %) (viz tabulku 3). Důvodem pro tento krok byla hypotéza, že právě diferenciací po této linii je významnou příčinou jisté vnitřní heterogenity vlastností účastníků voleb. Tato hypotéza se potvrdila analýzami v tabulce 3.

Tabulka 3. Výsledky regresní analýzy CATREG na podsouborech
a) ‚Věrní‘ voliči parlamentních stran (N = 732) – adj. $R^2 = 0,584$

Proměnná	β	Zero order	Partial
Rychlost vs. uvážlivost privatizace	-0,232	-0,566	-0,205
Vzestup vs. pokles svobody v transformaci	-0,224	-0,549	-0,280
Vliv státu vs. trhu na ekonomiku	0,201	0,518	0,173
Sociální spravedlnost transformace	-0,173	-0,571	-0,205
Sociální postavení – sebezajištění	0,099	0,339	0,134
Vzestup vs. pokles životní úrovně 96-98	-0,077	-0,447	-0,099
Životní úroveň – sebezajištění	-0,076	-0,433	-0,099
Věk	-0,052	-0,242	-0,075
Fungování hospodářství 96-98	-0,050	-0,347	-0,070

b) ‚Prvovoliči‘ parlamentních stran (N = 143) – adj. $R^2 = 0,515^*$

Proměnná	β	Zero order	Partial
Rychlost vs. uvážlivost privatizace	-0,194	-0,416	-0,253
Věk	-0,164	-0,311	-0,228
Sociální spravedlnost transformace	-0,162	-0,461	-0,202
Životní úroveň – sebezajištění	-0,159	-0,427	-0,203
Vzestup vs. pokles svobody v transformaci	-0,150	-0,427	-0,194
Vzestup vs. pokles životní úrovně 96-98	-0,149	-0,476	-0,169
Fungování hospodářství 96-98	-0,138	-0,326	-0,179
Sociální postavení – sebezajištění	0,136	0,261	0,131
Vliv státu vs. trhu na ekonomiku	0,133	0,404	0,172

*) U tohoto menšího podsouboru se hodnoty standardních chyb pohybují pod úrovní 0,07, s výjimkou poslední položky, která vykazuje hodnotu 0,072

c) Voliči parlamentních stran, kteří hlasovali jinak než v roce 1996
(N = 427) – adj. $R^2 = 0,405^*$

Proměnná	β	Zero order	Partial
Rychlost vs. uvážlivost privatizace	-0,198	-0,413	-0,230
Vliv státu vs. trhu na ekonomiku	0,175	0,396	0,204
Sociální spravedlnost transformace	-0,157	-0,431	-0,172
Vzestup vs. pokles svobody v transformaci	-0,144	-0,405	-0,164
Vzestup vs. pokles životní úrovně 96-98	-0,123	-0,323	-0,139
Sociální postavení – sebezajištění	0,103	0,305	0,123
Věk	-0,093	-0,231	-0,116
Životní úroveň – sebezajištění	-0,085	-0,342	-0,097
Fungování hospodářství 96-98	-0,060	-0,316	-0,069

*) U této tabulky hodnoty výběrových chyb nepřesahují úroveň 0,043.

Vzhledem k tomu, že ‚věrní‘ voliči tvoří téměř polovinu voličů parlamentních stran, ovlivnila struktura determinant jejich volby i výsledky za celý soubor. Z hlediska věku jsou v ní výrazněji než v celku zastoupeni voliči starší střední a starší generace, tedy lidé, kteří se tak či onak zúčastnili ‚sametové revoluce‘ a nabyli důležitých, avšak výrazně diferencovaných zkušeností v prvním, úspěšnějším období transformace. Věrní voliči

rozdělili své stálé sympatie ze 40 % ve prospěch ODS (v tomto případě jde patrně ve velké míře o dosavadní tzv. 'vítěze transformace'), ze 30 % pro ČSSD a po 15 % pro KDU-ČSL a KSČM. Nepřekvapuje, že si osvojili stálé sociálně hodnotové orientace, jež hrály rozhodující úlohu i při obojích předchozích volbách do Poslanecké sněmovny. Dosažené rozdílné objektivní postavení a čerstvé životní zkušenosti vykonávaly při rozhodování této skupiny poněkud menší vliv, i když patrně nebyly příliš odlišné od toho, co podle svých diferencovaných sociálně hodnotových orientací její příslušníci očekávali. Je tak zcela jasné, že téměř celá polovina voličů parlamentních stran se rozhodovala na základě poměrně pevných dlouhodobých sociálně hodnotových orientací založených na rovněž dlouhodobě kumulované sociální zkušenosti. U tohoto souboru vysoká hodnota vyčerpané variance vyjadřuje značnou míru předvídatelnosti na úrovni zhruba 58 %.

Prvovoliči se liší od průměru celé populace voličů, a zvláště od voličů stálých především nižším věkem: téměř polovina je mladší 25 let. K volbám však přišli poprvé i lidé všech ostatních věkových skupin, kteří již měli možnost volit v roce 1996, nevyužili ji však. Proto měla věková diferenciaci v tomto případě tak velký vliv na volební rozhodnutí; jinde se totiž odlišnost nejmladší skupiny pro její malé zastoupení neprojevila. Pokud jde o sociální postavení, je tu ovšem značně vyšší zastoupení studentů, popř. učňů, také však nezaměstnaných, a o něco vyšší nekvalifikovaných dělníků. To je důvodem toho, že také vlastní sociální postavení má u této skupiny o něco silnější vliv na rozhodování. Zájem o politiku je u této méně zkušené skupiny prozatím značně podprůměrný. V politické orientaci je o něco častěji než v celém souboru zastoupena orientace na čistý střed. Volební preference, pokud jde o parlamentní strany, jsou blízké výsledkům voličstva jako celku, s výjimkou o něco menšího příklonu ke KSČM, KDU-ČSL a ODS a o něco silnější podpory US. Hlasy pro ČSSD jsou na průměru – sociální demokraté zvítězili i v této skupině. Regresní analýza pak ukazuje, že o něco menší relativní vliv na její rozhodování měla obecná hodnocení transformace a sociálně hodnotové orientace, s výjimkou postoje k privatizaci, který se stal patrně pro všechny kategorie voličů jakýmsi symbolem rozdílného pojetí společenské transformace, vlastního rozhodujícím politickým subjektům. Značný význam pro volbu měly rozdílné postoje k sociální spravedlivosti transformace a čerstvé zkušenosti s vývojem životní úrovně. V relativní vyrovnanosti míry vlivu jednotlivých nezávisle proměnných se zračí 'čerstvost' všech z nich, totiž ta okolnost, že všechny typy vlivů začínají na politicky nezkušené lodi působit více méně současně, s vyrovnanou intenzitou. Všechny tyto dílčí odlišnosti jsou zajímavé, odpovídají věkovému složení skupiny a stupni její socializace a vysvětlují mj. ten fakt, že prvovoliči byli skupinou, která se nejčastěji ze všech rozhodovala až krátce před volbami (v 75 % případů). To se zdá být u mladých lidí, kteří volili poprvé, nebo u těch osob bez rozdílu věku, jež se rozhodly volit po minulé neúčasti, celkem samozřejmé. Jak však prokazují výsledky regresní analýzy, ani v jejich případě nešlo o volbu zcela nahodilou, jež by nebyla strukturálně historicky pravděpodobnostně vysvětlitelná. Svědčí o tom ostatně i – vzhledem k nižší politické zkušenosti až překvapivě vysoká – míra vyčerpané variance, tj. racionální vysvětlitelnosti dané diferenciaci hlasování soustavou jasně strukturovaných nezávisle proměnných, dosahující zhruba 52 %.

Nejnižší vyčerpání variance vykazuje regresní analýza na podsouboru těch, kdo hlasovali v roce 1998 jinak než v roce 1996. Pouze čtyřicetiprocentní vysvětlení volebního chování znamená, že daná sestava nezávisle proměnných pouze z menší části vystihuje determinanty hlasování této veledůležité skupiny, která spolu s prvovoliči rozhodla o odlišném výsledku voleb, než jaký byl zaznamenán před dvěma lety. Nepřekvapuje při-

tom, že podobně jako u „prvovoličů“ měly na změnu hlasování relativně větší vliv než u stálých voličů pocit sociální spravedlivosti či nespravedlivosti transformace, poslední zkušenosti se změnou životní úrovně i diferenciací sociálního postavení. Přesto vysvětlení volebního chování skupiny s odlišným hlasováním vyžaduje zvláštní rozbor.

5. Záhada skupiny s odlišným hlasováním 1996 a 1998

Když vezmeme v úvahu ten fakt, že i v této skupině bylo poměrně vysoké procento těch, kdo se rozhodovali krátce před volbami (60,4 % vs. 23,2 % u voličů stálých), vzniká dojem, že snad právě její existence by mohla být argumentem ve prospěch hypotézy, že posuny ve volebních výsledcích byly způsobeny krátkodobými a nahodilými okolnostmi. O tom, zda tomu tak bylo, či ne, musí rozhodnout podrobnější sociologická charakteristika této skupiny jako celku i zvláštností její vnitřní diferenciací.

Z hlediska věku je v ní mnohem méně nejmladších osob do 24 let než mezi prvovoliči, o to výraznější však je koncentrace mladší střední generace (44,0 % mezi 25 až 44 lety vs. 39,5 % u „věrných“), také však generace starší ve stejné relativní četnosti jako u stálých voličů (v obou případech přes 27 %). Jde tu již o „novou“ mladší střední generaci, odlišnou od té, která se podílela na „sametové revoluci“, tedy o lidi, pro něž mají větší význam již zkušenosti z druhé, méně úspěšné etapy transformace. Co do počtu nezaopatřených dětí skupina rozdílně hlasovavších vede – byly přítomny v 46 % domácností šetřených osob. Podle sociálního postavení jde o lidi všech skupin s poněkud vyšším zastoupením vyšších i nižších odborných zaměstnanců a kvalifikovaných dělníků (tedy zaměstnaneckých složek středních vrstev), také však nepracujících důchodců, žen v domácnosti a nezaměstnaných. Průměrně jsou reprezentováni i drobní samostatně činní s nejvýše dvěma zaměstnanci. 45,8 % dotázaných osob, které změnilы svou volbu, deklaruje špatnou až velmi špatnou životní úroveň domácnosti (vs. 36,7 % u stálých voličů). Nepřekvapuje mírně zvýšené zastoupení pracovníků školství, zdravotnictví a veřejné správy. Skoro dvě třetiny respondentů z této skupiny zdůrazňují pokles životní úrovně ve společnosti v posledních dvou letech, bezmála 60 % zhoršení sociální politiky, tři čtvrtiny zhoršení fungování národního hospodářství.

Nejdůležitější ze všeho však je, že při sebezařazení na pětibodové škále levice-střed-pravice se 58,3 % těchto lidí hlásí ke středu či pravému středu a 72,8 % k levému až pravému středu (vs. 59,1 u stálých voličů). Souhrnně řečeno, jako celek jsou ti, kdo volili v roce 1998 jinak než před dvěma lety, skupinou lidí se silným podílem středních vrstev, mladší střední generace a rodin s dětmi, také však důchodců, u nichž došlo v posledních dvou letech spíše k poklesu než vzestupu životní úrovně. Současně však se nepřestali identifikovat s politickým středem, zejména tzv. „čistým“ a také pravým, již méně často pak levým. Jde tedy o známou kategorii „středového voliče“, kolísajícího podle reálného zhoršení či zlepšení ekonomické a sociální situace mezi vládou a umírněnou opozicí.

Objektivní existence poměrně početného seskupení osob s takovými sociálními charakteristikami je obecně známým faktem. Jeho *gros* se při výzkumech sociálního sebezařazení obvykle hlásí k tzv. středním vrstvám. V průběhu prvního pololetí roku 1996 byly ve věci politického chování středních vrstev i u nás vyloženy rozdílné koncepce. Podle jedné z nich jsou „subjektivní“ střední vrstvy svou předem zaručenou umírněností základem stability pravicově orientovaného politického systému. Druhá z nich naopak upozorňovala především na zhoršování sociálního postavení velkých částí objektivně pojatých středních vrstev (zejména středních i vyšších odborných zaměstnanců rozpočto-

vé sféry) a upozorňovala na pravděpodobnost změny jejího volebního chování [viz Machonin 1996].

Ve volbách se skupina těch, kdo hlasovali v roce 1998 pro strany zastoupené v parlamentu, a to odlišně od své volby v roce 1996, rozdělila podle podpory pro jednotlivé strany takto: KSČM 5,1 %, ČSSD 44,3 %, KDU-ČSL 11,1 %, US 29,2 %, ODS 10,2 %. (K ČSSD přešli hlavně voliči ODS a republikánů, ke KDU-ČSL rovněž voliči ODS a menší skupina voličů ČSSD, k US hlavně voliči ODS a ODA a menší skupina voličů ČSSD, k ODS pak část voličů ODA. Podíl voličů, kteří přešli od jiných stran k podpoře komunistů, je nevelký.) Hlavní proud přesunu směřoval k vítězi voleb, sociální demokracii. I v něm: má výrazné zastoupení skupina osob s negativní zkušeností s transformací: 71,3 % soudí, že „lidé jako oni“ se mají dnes hůře než v roce 1989. (U KSČM je to 91,3 %, KDU-ČSL 39,6 %, ODS 21,4 % a US 17,8 %.) Z nových příznivců ČSSD deklaruje 9,3 % velmi špatnou životní úroveň. Na druhé straně řada objektivních ukazatelů i subjektivních výpovědí podporovatelů ODS a US svědčí o tom, že tyto strany narozdíl od ostatních nově volila i skupina lidí, kteří v průběhu transformace, a zvláště v posledních dvou letech byli úspěšní.

Podstatné však je, že i v těchto základních sociálních charakteristikách je podsoubor těch, kdo hlasovali odlišně, výrazně méně diferencován podle volených politických stran, než je tomu v podsouboru stálých voličů. Je mezi nimi statisticky významně méně osob s extrémní charakteristikou „vítězů“ či „poražených“ v dosavadním průběhu transformace. Přes difference v celkovém hodnocení transformace a sociální úspěšnosti voličů různých politických stran je podsoubor osob se změnou volby homogennější než podsoubor stálých voličů: objektivně svým spíše středovým postavením a názorovým sebezařazením, subjektivně – ovšem z objektivních důvodů – svým spíše negativním hodnocením zkušeností posledních dvou let.

U všech otázek po základních sociálně hodnotových či politických orientacích je pak diferenciací postojů podle skutečně volených politických stran u zkoumané skupiny statisticky významně mírnější než u osob, které svou volbu nezměnily, což se projevuje ve zřetelných rozdílech hodnot koeficientů pořadové korelace. Nejzřetelněji se zmírnění diferenciací tohoto druhu projevilo v sebezařazení na škále levice-střed-pravice.

Tabulka 5. Voliči parlamentních stran 1998 s volbou odlišnou od roku 1996 podle sebezařazení na škále levice-střed-pravice v % (RS = 0,52)

Strana	Politická orientace					Celkem
	Levice	Levý střed	Střed	Pravý střed	Pravice	
KSČM*	35,0	50,0	10,0	5,0	0,0	100,0
ČSSD	4,2	25,9	54,5	10,6	4,8	100,0
KDU-ČSL	2,2	6,5	41,3	32,6	17,4	100,0
US	0,8	2,3	21,1	37,5	38,3	100,0
ODS	0,0	4,3	15,2	34,9	45,6	100,0
Celkem	10,2	15,2	32,2	20,2	22,2	100,0

*) Statisticky neprůkazné

I když rozdíly mezi voličstvem sociální demokracie a obou pravicových stran existují a jsou zjevné, nelze přehlédnout, že ke středové orientaci od levého k pravému středu se hlásí 91 % voličů ČSSD, 80,4 % příznivců KDU-ČSL, 60,9 % US, 54,4 % ODS. U sta-

bilních voličů jsou analogická čísla 86,5 % pro ČSSD, 88,6 % pro tradičně středovou KDU-ČSL – z toho 53,5 % tzv. „čistý“ střed, avšak pouze 39,8 % pro ODS! Je tedy zjevné, že to, co lidi se změněnou politickou orientací nejvíce spojuje, je právě povšechná středová orientace. Pro stálé voliče, zvláště ty na pravici, je naopak – s výjimkou KDU-ČSL – typická silná orientace na jasnou až krajní politickou orientaci (u 57,6 % voličů ODS na orientaci pravicovou).

Obdobné jevy spojující pravici a levici ve skupině těch, kdo změnili své hlasování, shledáváme v nebyvale kritickém pohledu voličstva ODS a US na vývoj společnosti v posledních dvou letech. Značné sblížení názorů je příznačné i pro sociálně hodnotové orientace. Tak v otázce úlohy státu vs. trhu v národním hospodářství zastávají nově přibývší voliči ČSSD spíše prostátní a neutrální stanovisko v 72,3 % případů, zatímco obdobné „přirůstký“ voličstva KDU-ČSL, US a ODS zaujímají tytéž dva typy stanovisek v 64 %, 59,1 % a 52,2 % případů. Místo někdejší ostré konfrontace ideologických stanovisek, která ještě zčásti přežívá mezi „věrnými“, tu dochází ke značnému sblížení zejména ve směru uznání významu role státu mezi pravicovými voliči. Souvislost této skutečnosti s kritickým pohledem na výsledky „liberálního“ vývoje národního hospodářství v posledním období a na vlastní životní úroveň je zřejmá.

Ponecháme-li tedy stranou ty z občanů, kteří zvolili KSČM nebo sociální demokracii v důsledku chudoby, a ty, kteří zvolili pravicové strany, zejména ODS, také však US, v důsledku značného zlepšení své osobní pozice v průběhu transformace, což obojí jsou menšiny, zjišťujeme, že výraznou většinu dotázaných, kteří změnili svou volbu, tvoří tzv. středoví voliči, kteří jsou s posledním vývojem transformace nespokojeni především proto, že jejich životní úroveň se zhoršila. Část z nich hledá nápravu v alternativní volbě napravo, zejména hlasováním pro nově vzniklou a zatím poněkud nejasnou US, větší část ve volbě nalevo, zejména hlasováním pro sociální demokracii, menší část pak hlasuje pro sociálně orientované středové lidovce. Přitom si však voliči této kategorie zachovávají své objektivní pozice i svá dosavadní hodnocení a názory, více či méně ověřené zkušeností. Výsledkem je, že nová rozhodnutí, nová diferenciacie hlasů, neodpovídají diferenciaci ani sociálního postavení, ani dříve osvojených základních orientací v té míře, ve které je tomu u voličů stabilních. Takovýto proces sice způsobuje konfúzi při regresní analýze, je však zcela jasně pochopitelný jako důsledek přechodu české transformace od její relativně úspěšné k relativně neúspěšné fázi a jako důsledek objektivního zhoršení postavení nikoli pouze dolních, avšak také jisté části středních vrstev. Statusová i názorová inkonzistence se obtížně statisticky zkoumá, avšak pro sociální a politické změny je základním zdrojem pohybu a jako celek nemá nic společného s nahodilými jevy efemérní povahy. Nižší míra determinovanosti politických preferencí ve skupině těch, kdo hlasovali v roce 1998 jinak než v roce 1996, není tedy důkazem nahodilosti jejich chování, nýbrž historickými posuny vzniklých inkonzistencí v jejich vědomí a chování a je z tohoto hlediska v dostatečné míře vysvětlitelná jako součást objektivní, situačně zakotvené sociální dynamiky.

6. Celkové shrnutí problematiky faktorů determinace volebního chování

Vrátíme-li se nyní k tabulce 2, tj. k výsledkům regresní analýzy za celý soubor, zjišťujeme, že celkem adekvátně vyjadřuje faktory, jež zapůsobili na „věrné“ voliče a prvovoliče, méně přesně již ty, které ovlivnily změnu hlasování mezi rokem 1996 a 1998.

Mezi faktory, jež celkový výsledek voleb ovlivnily, vyniká především a) větší či menší příklon ke krajně liberální či etatistické sociálně hodnotové orientaci, b) hodnocení

dvou klíčových procesů transformace v celém období po roce 1989 úspěšné demokratizace a (podle mínění dotazovaných méně úspěšného) řešení problému její sociální spravedlivosti. Dále se uplatňuje, zejména mezi „prvovoliči“ a osobami s odlišným hlasováním c) čerstvá sociální zkušenost posledních dvou let, což vše je do jisté míry spjata s d) vlastním sociálním postavením a životní úrovní, jak ji voliči sami vnímají. Abstrahovat nelze ani od e) generační dimenze, která s procesem nabývání zkušenosti úzce souvisí. Její specifické utváření je jedním z důležitých dělitek mezi analyzovanými podsoubory. Jak ukazují parciální korelace, tj. míry vlivu jednotlivých nezávisle proměnných očistěné od nepravých korelací, působených jejich vzájemnými vazbami, patří typy proměnných uvedené pod a), b), c) i d) k významným determinantám politického chování vyjádřeného preferencemi pro parlamentní politické strany ve volebním aktu. Dlouhodobá zkušenost s celou transformací, sociálně hodnotové orientace jako důsledek jak sociální zkušenosti, tak i dílem již dříve a dílem v průběhu transformace působivších kulturně ideologických vlivů, čerstvá sociální zkušenost a dosažené sociální postavení jako součást této zkušenosti, to vše se ve vědomí jednotlivých subjektů slévá v diferencované rozhodnutí k poskytnutí volební podpory tomu či onomu politickému subjektu. (Tento výčet demonstruje jasně, že samozřejmě nejde o redukci faktorů vlivu na volební chování pouze na faktory sociálně ekonomické. Už v klíčovém pojmu sociální zkušenosti se svébytně spojují činitelé objektivní a subjektivní, dlouhodobě působící i krátkodobě prožívané. Reálné volební chování není samozřejmě vysvětlitelné žádným apriorním schématem: ani „materialistickým pojetím dějin“, ani jednostranně zdůrazněnou manipulátorskou úlohou politických elit.) Takto vysvětlené volební chování (i když velká část individuálně či sociálně psychologických ani marginálních sociálních vlivů samozřejmě nemohla být použitou soustavou nezávisle proměnných vyčerpána, a to zejména v případě těch, kdo změnili své politické preference) nemůže být v žádném případě chápáno jako výsledek nahodilých a krátkodobých vlivů aktivit poslední chvíle, nýbrž především jako důsledek strukturovaného působení dlouhodobějších historických procesů. Jistě že k faktorům, které ovlivňují sociální a individuální psychiku voličů, patří i subjektivní úroveň politické akce jednotlivých subjektů, ovšem jen potud, pokud se opírá o reálně existující sociální zkušenost obyvatelstva. Právě selhání sofistikovaných politických aktivit, jejichž cílem evidentně bylo uchovat vliv liberální pravice modernějšími ideologickými a politickými prostředky, než byly ty, jimiž disponovala pravice neokonzervativně liberální, dokládá, že pole vlivu subjektivní úrovně politicko-ideologického působení zůstává omezeno reálnou zkušeností obyvatelstva. O tom svědčí i výše zaznamenaný fakt rychlého „prohlédnutí“ skupiny přechodných sympatizantů DŽJ, resp. US a jejich návratu k ČSSD, resp. ODS, tj. ke stranám z jejich hlediska „osvědčeným“. Právě nositelé dynamických proměn volebního chování, tj. ti, kdo změnili své hlasování proti roku 1996, a také ti, kdo v roce 1996 nehlasovali, se méně než voliči stáli řidili strnulými ideologickými hledisky, a dokonce i svým formálním sociálním postavením, nýbrž výrazněji svou konkrétní sociální zkušeností ze dvou let, které předcházely volbám. Tato zkušenost ovlivnila i měnící se hodnocení společenské transformace jako celku. V souvislosti s tím se zvýšila dominance středové politické orientace a poklesl vliv jednostranně tržního pojetí vývoje národního hospodářství.

Všechny kroky našich empirických analýz směřují k závěru, že volební výsledky v červnu 1998 zajisté byly dílčím způsobem ovlivněny politickou krizí 1997/1998 (např. substitucí labilní ODA dynamičtější a pravděpodobně v jistých ohledech modernější variantou pravicového liberalismu v podobě US, především však hlavními aktéry radikál-

ních přeměn nezamýšlenou revitalizací ODS a jejím posunem k pravému středu a omezené formě spolupráce s demokratickou levicí). Tento vliv byl však mnohem slabší, než se v jisté fázi – např. v březnu 1998 – předpokládalo, a nejen že nezabránil prosazení dlouhodobějších sociálně i kulturně založených trendů pokračujícího obratu voličstva, a tím celého sociálně politického systému ke středu a levému středu, nýbrž přispěl k uskutečnění povolebního obratu ODS, který byl stejně již po jejích předcházejících nezdarech a vzhledem k narůstajícímu tlaku „středového voliče“ tak jako tak na spadnutí a nakonec ve svých důsledcích pomohl demokratické levici k moci. Dohoda o toleranci menšinové vlády byla ovšem také jedním z možných strategicko-taktických manévru uvnitř politické elity. Na rozdíl od jiných eventualit však za ní stál fakt výrazného volebního vítězství ČSSD bez politické porážky ODS, podložený oněmi faktory zmírňujícími napětí mezi oběma subjekty, které jsme specifikovali výše. Ale ani případné prosazení jiné varianty politického řešení by nemohlo být založeno na nové úplné izolaci demokratické levice – jistá míra kompromisu a dohodnutých minim patrně již zůstane pro dohlednou dobu konstitutivním prvkem české politiky.

7. Voličstvo ČSSD a ODS

Vzhledem k tomu, že právě vyličené dopady postupného obratu vyzdvihly do centra pozornosti vztahy dvou omezeně kooperujících stran levého a pravého středu – ČSSD a ODS, jež ve svém součtu disponují ústavní většinou v Poslanecké sněmovně i v Senátu, bude užitečné naši povolební analýzu zakončit přesnější sociokulturní identifikací elektorátů obou těchto stran a pokusit se přitom mj. i konkrétněji ukázat, které tendence a tlaky v tomto sociálním zázemí obou největších stran působily proti a které ve prospěch jejich paktu vzájemného respektování.

Aniž budeme zacházet do jinde publikovaných podrobností, pokusíme se stručně porovnat elektoráty ČSSD a ODS, jak se jeví v povolebním výzkumu. Začneme jednoduchým tabulkovým srovnáním.

Tabulka 6. Srovnání elektorátů ČSSD a ODS ve vybraných charakteristikách v %

		ČSSD	ODS
a) Životní úroveň	Mají se lépe dnes	33,4	89,2
	Měli se lépe do 1989	66,6	10,8
	V současnosti	Velmi dobrá	0,4
		Spíše dobrá	45,7
		Spíše špatná	45,9
		Velmi špatná	8,0
b) Fungování ekonomiky 1996-1998	Zlepšení	1,4	17,9
	Beze změny	12,0	25,8
	Zhoršení	83,6	51,1
	Neví	3,0	5,2
c) Kdo má určovat vývoj ekonomiky	Stát	19,3	7,4
	Spíše stát	49,4	23,3
	Neutrální postoj	24,6	23,8
	Spíše trh	5,3	35,1
	Trh	1,4	10,4

Při analýze těchto popisů si musíme uvědomit, že jsou charakteristické pro úplné elektro-ráty obou stran. Přitom ‚věrní‘ voliči s vyhraněnými postoji tvoří podstatně větší část voličstva ODS, než je tomu u voličstva ČSSD, kde naopak mnohem větší váhu mají pr-vovoliči a především ti, kdo hlasovali odlišně od roku 1996. Pro ty je charakteristická menší polární vyhraněnost stanovisek. Srovnání postojově hodnotového portréту volič-stva ČSSD a ODS ukazuje stále ještě ostré rozdíly v hodnocení transformace, opřené o sociální zkušenost na jedné straně dosavadních ‚vítězů‘, popř. těch, kdo pro své mládí, popř. doposud neztracené iluze, stále ještě doufají se mezi ně dostat, a na druhé straně těch, kdo absolutně nebo relativně ztráceli a hledají naději v nové, dosti odlišné orientaci. Pozoruhodné však přitom je, že celonárodní charakter, kterého dosáhly obě velké strany, způsobil jistou změnu. Ani při hodnocení nedávné minulosti, ani při hledání hodnotových orientací do budoucna již nejsou rozdíly tak obrovské, jako bývaly v minulosti. Míra kri-tičnosti současného, tj. přílivem středověji orientovaných prvovoličů a osob přešlých z jiných elektorátů značně pozměněného voličstva sociální demokracie vůči liberálně demokratickým strategiím poněkud poklesla a její zásady jsou přijímány širším elektorá-tem ve smířlivější podobě, než tomu bylo v minulosti. Výrazně se však změnily i postoje víceméně ‚věrného‘ pravicového elektorátu ODS, který zcela otevřeně z dosti velké části jednak přijímá levicově demokratickou kritiku nedávné minulosti, jednak a hlavně činí určité koncese idejím sociálně tržní ekonomiky a také pragmatičtější privatizační politice. Tou měrou, jak se zhoršuje postavení velké části středních vrstev, což se projevilo rozši-řováním vlivu sociální demokracie na tuto část společnosti, kterou v první polovině deva-desátých let občanská pravice ovlivňovala téměř monopolně, vzrůstá právě z těchto středových sociálních skupin tlak na pragmatizaci politických linií obou velkých stran – a ostatně i KDU-ČSL a US –, umožňující hledání aspoň nezbytného minima společných řešení v prostoru stále těsněji limitovaném současnými ekonomickými, sociálními i poli-tickými obtížemi.

Záleží nyní na tom, do jaké míry oba partneři dohody mezi vládou a hlavní opozič-ní stranou pochopí dosažené ujednání nikoli jako pouhé taktické příměří před vypuknutím nových bojů, nýbrž jako podnět pro hledání nových strategických cest vývoje české spo-lečnosti. Tato dohoda by se dokonce mohla, pokud její realizace bude oboustranně sku-tečně pochopena jako prostředek obhajoby dlouhodobých potřeb a zájmů národa v nelehké situaci, stát podnětem k vytváření dynamické sociální rovnováhy všech vý-znamných společenských skupin ve prospěch ekonomického růstu, modernizace a huma-nizace života v naší zemi. Kdyby z důvodů subjektivního charakteru nakonec přece jen ztroskotala, najdou se jistě dříve či později i jiná obdobná řešení kompromisního charak-teru, protože působení objektivních podmínek zužujících pole možných úspěšných strate-gií nepřestává, nýbrž dále narůstá.

Volební převaha ČSSD a ODS signalizuje, že česká společnost nemá příliš mnoho důvěry k politickému boji vedenému na základě vyvolávání afér, osobního napadání po-litických protivníků a jednostranných mediálních kampaní. Dává přednost spíše otevře-nému boji o prosazení programových zásad odpovídajících reálným dlouhodobějším tendencím ekonomického a sociálně politického vývoje, nevylučujícímu však nezbytné pragmatické kompromisy v zájmu dynamické prorůstové sociálně politické stability. Na druhé straně by jistě neprominula jakékoli, byť svůdné pokusy vyřadit politické menšiny z možnosti demokraticky se podílet na vytváření národní politiky a na participaci při je-jich realizaci. Volbami vzniklá politická situace je jen obtížně řešitelná bez kompromisů mezi levicově a pravicově demokratickými stranami, ať už většími či menšími. Chování

voličů v průběhu hlasování, stejně jako jejich postoje vyjadřované ve výzkumech veřejného mínění, svědčí o tom, že česká populace je takovémuto přístupu nakloněna. Znamená to, že obě nejpravděpodobnější varianty řešení současné relativní rovnováhy sociálních a politických sil jsou: oboustranné dodržování dohody mezi ČSSD a ODS i nějakou formu spolupráce mezi ČSSD a menšími stranami lze považovat za varianty kompromisního modelu, na jehož prosazení ještě zhruba před jedním rokem málokdo z politických aktérů vážněji pomýšlel.

PAVEL MACHONIN se koncem padesátých a během šedesátých let podílel na obnovení československé sociologie. Vedl tým, který v roce 1967 uskutečnil první reprezentativní šetření sociální stratifikace a mobility ve státně socialistické společnosti – viz Československá společnost (1969). Po vynuceném přerušení v letech 1970-1989 se vrátil k vědecké činnosti v sociologii. Je autorem, spoluautorem či editorem řady českých a anglicky psaných knih, v nichž se zabývá vývojem sociální struktury, sociální transformací a modernizací a společenských elit.

LUMÍR GATNAR absolvoval matematicko-fyzikální fakultu UK. V Sociologickém ústavu se zabývá empirickými výzkumy. V posledních letech se věnoval výzkumu na poli transformace a modernizace společnosti.

Literatura

- Higley, J., J. Pakulski, W. Wesolowski 1998. *Postcommunist Elites and Democracy in Eastern Europe*. London: Macmillan and New York: St. Martin Press, inc.
- Machonin, P. 1992. „Changes in Central and Eastern Europe: Political and Economic Transition, or Social Transformation?“ *Sisyphus* 8, no. 2: 129-133.
- Machonin, P. 1994. „Social and Political Transformation in the Czech Republic.“ *Czech Sociological Review* 2: 71-88.
- Machonin, P. 1996. „Socio-Economic Changes in the Czech Republic and the 1996 Elections Results.“ *Working papers*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Machonin, P., M. Tuček, L. Gatnar 1995. „Aktéři a strategie sociální transformace a modernizace.“ *Data a Fakta* č. 7.
- Machonin, P., P. Šťastnová et al. 1996. *Strategie sociální transformace a jejich úspěšnost v parlamentních volbách 1996*. Brno: Doplněk.
- Matějů, P. 1996. „In Search of Explanation for Recent Left-Turns in Post-Communist Countries.“ *International Review of Comparative Public Policy* 7: 43-82.
- Mlčoch, L. 1997. *Zastřená vize ekonomické transformace. Česká ekonomika mezi minulostí a budoucností (Institucionální pohled)*. Praha: Karolinum.
- Offe, C. 1991. „Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe.“ *Social Research* 58: 865-892.
- Offe, C. 1992. „Postcommunist Hungary: After ‚Ironical Freedom‘, Another ‚Immune Reaction‘?“ *Contemporary Sociology* 21: 304-306.
- SPSS Categories 8.0 1998. Chicago: SPSS inc.
- Stark, D. 1992. „The Great Transformation? Social Change in Eastern Europe.“ *Contemporary Sociology* 21: 299-304.
- Večerník, J. 1996. *Markets and People. The Czech Reform Experience in a Comparative Perspective*. Avebury, Ashgate Publishing Company: Aldershot.

Summary

The analysis of the 1998 Parliamentary election results can contribute to a partial verification of two different approaches to the post-communist changes: the first presupposing the only, *a priori*

given conservative-liberal solution, and the second, laying stress on gradual historical change and counting on the possibility of the application of more alternatives and variants of future developments, including those more deliberate ones. Among others, the authors' hypothesis from 1993/4 is being tested about the possible emergence of new, rather surprising combinations of democratic strategies encompassing left-of-centre, centrist and right-of-centre orientations.

Additionally, the direct election results of 1996 and 1998, and also the results of a special after-elections survey, have been analysed. As dependent variable serves the ordinarily ranked (from left through centre to the right) support for five parliamentary political parties. The main statistical procedure was used the regression analysis in its Categorical Regression modification. This was applied separately to the sub-samples a) of stable voters preferring the same parties in 1996 and 1998, b) of people who voted in 1998 for the first time, and c) of those who changed their voting in 1998 as against 1996. This method revealed interesting regularities. The dynamic groups of the adult population – b) and c) – voted to a large extent according to their social experience from the last two years and derived from it a scepticism towards the general ideological schemes of classical liberalism. While, the traditional voters in sub-sample a) kept the adopted ideological approaches and behaved, in principle according to their formal socio-economic class positions. The decisive factor in the elections was the move of the lower and, also in part, of the higher professionals occupying the budget sphere, and of to the centre and left-of-centre voting and of other groups creating the "centrist voter". On the scales of left-centre-right political orientations and the role of state and market, in the national economy, one can observe a closer relationship between those who voted for the two largest parties: ČSSD and ODS. This phenomenon may have partly influenced the post-electoral agreement in which the minority social democratic government gained the support of a part of the leading right-wing party.

In spite of the unusual activity and vacillations on the political scene from November 1997 to June 1998, the influence of new social experience from the second, less successful phase of transformation has asserted itself. This had already been predicted by some Czech sociologists in the mid-1990s. However, the political changes in the Czech Republic in the second half of the 1990s testify to the historical and gradualist concept of the post-communist transformation.